Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Onderzoek en ontwikkeling
Klas en school

2026-10-12

Leerroute emotionele fundamenten

Inhoud

1 Waarom een leerroute Emotionele fundamenten? 2
2 Het kader van Anton Došen als begripskader 2
3 Van gedrag naar behoefte, van behoefte naar onderwijs 3
4 Emotionele fundamenten zijn geen eiland 3
5 De leerlijn in Op.stap 4
6 De clusters uitgewerkt 5
6.1 Basisveiligheid - Fase 1 5
6.2 Vertrouwen versus wantrouwen - Fase 2 5
6.3 Afhankelijkheid versus autonomie - Fase 3 5
6.4 Geremdheid versus initiatief - Fase 4 6
6.5 Zelfvertrouwen versus onzekerheid - Fase 5/6 6
7 Handelingsplanmatig werken 7
7.1 Beeldvorming 7
7.2 Doelenselectie 7
7.3 Voorbereiding en uitvoering 7
7.4 Evaluatie 8
8 Rol van de onderwijsprofessional en het team 8
9 Valkuilen en aandachtspunten 8
10 Bronnen en geraadpleegde websites 9
10.1 Nederlandstalige publicaties en instrumenten 9

1 Waarom een leerroute Emotionele fundamenten?

Een sterk en verbindend klasmanagement vormt voor alle leerlingen een belangrijke basis. Een voorspelbare leeromgeving, heldere verwachtingen, positieve relaties, effectieve didactiek en passende ondersteuning maken participatie en leren mogelijk.

Voor sommige leerlingen is deze algemene pedagogisch-didactische basis echter onvoldoende. Dat kan zichtbaar worden in hardnekkige spanning, grote afhankelijkheid van één persoon, moeite met veranderingen of grenzen, sterke ontregeling, weinig exploratie of het vermijden van initiatief. Soms blijft hun gedrag moeilijk te begrijpen vanuit de taak of de context alleen.

De leerroute Emotionele fundamenten helpt onderwijsprofessionals om in die situaties verder te kijken dan het zichtbare gedrag en te onderzoeken welke emotionele behoeften op de voorgrond staan. Ze biedt houvast om explicieter in te zetten op basisveiligheid, basisvertrouwen, co-regulatie, relationele beschikbaarheid, autonomie en het leren omgaan met emoties.

Vanuit dat begrip kiest het team een passend doel uit het domein Emotionele fundamenten. Dit doel wordt verbonden met relevante doelen uit andere domeinen en subdomeinen van onder andere Sociaal en emotioneel leren en leren leren. Zo gaat het versterken van emotionele voorwaarden samen met het opbouwen van concrete kennis, routines en vaardigheden.

De leerroute kan gebruikt worden in gewoon en buitengewoon basisonderwijs en in samenwerking met leersteuncentra. Ze ondersteunt teams om vanuit specifieke onderwijs- en ondersteuningsbehoeften doelgericht te werken aan de emotionele voorwaarden die een leerling nodig heeft om te participeren en te leren.

> **Emotionele fundamenten helpt begrijpen wat een leerling nodig heeft om te kunnen ontwikkelen. Andere domeinen en subdomeinen helpen bepalen wat we de leerling vervolgens doelgericht kunnen leren.**

2 Het kader van Anton Došen als begripskader

Bij de uitwerking van deze leerroute vormt het ontwikkelingsdynamische kader van Anton Došen een belangrijk referentiekader. Emotionele ontwikkeling wordt daarin niet los gezien van andere dimensies van ontwikkeling. Biologische, cognitieve, sociale en emotionele ontwikkeling werken op elkaar in. Bij leerlingen met een verstandelijke beperking of andere complexe ondersteuningsbehoeften kunnen verschillende ontwikkelingsdomeinen bovendien niet gelijk oplopen. Hierdoor komt wat een leerling cognitief begrijpt niet altijd overeen met wat hij emotioneel kan of aankan.

Het kader is in deze leerroute geen diagnostisch instrument en de fasen worden niet gebruikt als etiket voor een leerling. De onderwijsprofessional gebruikt het als een bril om hypotheses te vormen over behoeften en om ondersteuning beter af te stemmen. Formele inschaling met instrumenten zoals de SEO-R[2] of SEO-V[2] vraagt de daarvoor bedoelde deskundigheid en context.

> **Niet: 'deze leerling zit in fase 2'. Wel: 'in deze situatie zien we signalen die kunnen wijzen op een sterke behoefte aan voorspelbaarheid, nabijheid en vertrouwen; welke ondersteuning en welk leerdoel sluiten daarbij aan?'**

3 Van gedrag naar behoefte, van behoefte naar onderwijs

Gedrag is een signaal, maar vertelt niet vanzelf wat een leerling nodig heeft. Eenzelfde gedrag kan verschillende functies of betekenissen hebben. Daarom vertrekt de leerroute niet van een snelle verklaring, maar van zorgvuldig observeren, afstemmen op de behoefte in functie van het aanpassen van de omgeving en het aanleren van vaardigheden.

Beweging	Richtvragen
1. Waarnemen	Wat zien en horen we concreet? In welke situaties ontstaat spanning, toenadering, terugtrekken, protest, exploratie of initiatief?
2. Context begrijpen	Welke taak, overgang, persoon, prikkel, verwachting of verandering speelt mee? Wat is al geprobeerd?
3. Behoefte verkennen	Heeft de leerling vooral nood aan nabijheid, voorspelbaarheid, co-regulatie, herkenbaarheid, begrenzing, ruimte voor autonomie, bevestiging of een veilige terugvalbasis?
4. Doel kiezen	Welk doel uit Emotionele fundamenten of breder Op.stap geeft een antwoord op de specifieke onderwijsbehoefte die we voorop stelden?
5. Bijkomende doelen	Welke andere doelen zijn nodig om kennis en vaardigheden op te bouwen in relatie tot het doel uit emotionele fundamenten, bijvoorbeeld emoties herkennen en uiten, hulp vragen, kiezen, aandacht richten, omgaan met grenzen of een regulatiestrategie gebruiken?
6. Voorbereidingsfase	Wat en hoe leren we aan? Welke ondersteuning is nodig? Wat modelleren, oefenen en herhalen we?
7. Evalueren en bijsturen	Welk effect willen we bereiken met onze doelenselectie en aanpak? Voorbeeld: Wordt de leerling veiliger, meer beschikbaar voor contact en leren, zelfstandiger of beter in staat steun passend te gebruiken?

4 Emotionele fundamenten zijn geen eiland

Een doel rond veiligheid of vertrouwen is zelden voldoende als eindpunt. De emotionele basis creëert ruimte om te leren. Vanuit die ruimte maakt de onderwijsprofessional verbindingen met andere doelen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren en, waar relevant, met andere disciplines in Op.stap.

- Emotieregulatie: spanning leren herkennen, uiten, verdragen en met ondersteuning of strategieën reguleren.
- Eigenheid en grenzen: lichamelijke en persoonlijke grenzen ervaren, aangeven en leren omgaan met begrenzing.
- Relaties en sociale participatie: contact aangaan, nabijheid verdragen, steunfiguren herkennen en het relationele netwerk uitbreiden.
- Zelfstandigheid en zelfsturing: kiezen, initiatief nemen, hulp passend inzetten, een taak hervatten en eigen handelen bijsturen.
- Leren leren: aandacht richten en vasthouden, voorspelbare routines gebruiken, hulpbronnen inzetten en ervaringen generaliseren.
- Nederlands en communicatie: begrijpen en begrepen worden; behoeften, spanning, weigering, hulpvragen en voorkeuren begrijpelijk leren uiten met een passende communicatievorm.

De verbinding is wederkerig. Een leerling die onvoldoende kan communiceren wat hij nodig heeft, kan sneller ontregelen. Een leerling die zich onvoldoende veilig voelt, kan minder aandacht beschikbaar hebben voor een leeractiviteit. Een leerling die nog volledig afhankelijk is van co-regulatie, heeft andere leerstappen nodig dan een leerling die al eenvoudige regulatiestrategieën kan kiezen.

5 De leerlijn in Op.stap

De huidige doelen van Emotionele fundamenten laten een ontwikkelingsbeweging zien van veiligheid en afstemming naar vertrouwen, autonomie, initiatief, intern vertrouwen en verbondenheid. De P-routedoelen in fase 1 tot en met 3 en de S-routedoelen in fase 4 tot en met 6 geven onderwijsprofessionals aanknopingspunten om die ontwikkeling doelgericht te ondersteunen.

Fase bij Došen	Kern	Ontwikkelingsbeweging
Fase 1 ± 0-6 maanden	Veiligheid	De ander en de omgeving worden via afstemming, herhaling en herkenbaarheid voldoende veilig om contact, rust en korte aandacht mogelijk te maken.
Fase 2 ± 6-18 maanden	Vertrouwen vs wantrouwen	De leerling herkent vertrouwde personen, ontwikkelt beginnend vertrouwen in hun beschikbaarheid en durft vanuit die veilige basis de omgeving meer te verkennen.
Fase 3 ± 18 maanden -2,5 jaar	Afhankelijkheid vs autonomie	De leerling beweegt tussen zelf proberen en steun zoeken en leert dat de volwassene beschikbaar blijft als veilige basis en bron van co-regulatie.
Fase 4 Kleuterleeftijd	Geremdheid vs initiatief	De leerling durft binnen veilige situaties initiatief en zelfstandigheid uit te breiden en leert steun actiever te vragen wanneer dat nodig is.
Fase 5 Lagere schoolleeftijd	Zelfvertrouwen vs onzekerheid	De leerling gebruikt meerdere relaties en hulpbronnen en handelt steeds zelfstandiger, zelfredzamer en zelfsturender. De leerling ontwikkelt eigen keuzes en identiteit in verbondenheid met anderen en durft de sociale omgeving verder uit te breiden.

De fasen geven richting aan de opbouw van de leerroute. Ze zijn geen lineaire checklist en geen uitspraak over de leerling als geheel. Observeer per situatie en koppel onderwijs- en ondersteuningsbehoefte aan wat de leerling nodig heeft.

6 De clusters uitgewerkt

6.1 Basisveiligheid - Fase 1

Ontwikkelingsvraag: Ben ik hier veilig genoeg om me open te stellen voor de ander en de omgeving?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Afstemming op lichamelijke en emotionele signalen, herkenbaarheid, herhaling, vertrouwde interactie, tijd, rust en co-regulatie.

De eerste doelen richten zich op het toelaten van vertrouwde volwassenen bij basisbehoeften, het respecteren van ritme en tempo, herkenbare dagstructuren en interacties, herstel na spanning, vertrouwdheid met materiaal en het ontstaan van aandacht vanuit veiligheid. De volwassene is hier sterk regulerend aanwezig. Niet het zelfstandig beheersen van emoties staat voorop, maar herhaalde ervaringen dat spanning samen gedragen en co-regulerend verminderd kan worden.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: emotieregulatie; aandacht en betrokkenheid; communicatie van comfort en onbehagen; routines; lichaams- en omgevingsbewustzijn.

Onderwijsfocus: Creëer eerst voldoende veiligheid en voorspelbaarheid. Bouw vervolgens kleine routines op waarmee de leerling signalen kan herkennen, vertrouwd kan worden met de vervolgstappen en minder onrust toont.

6.2 Vertrouwen versus wantrouwen - Fase 2

Ontwikkelingsvraag: Kan ik vertrouwen op bekende personen en op wat er in mijn omgeving gebeurt?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Voorspelbare zorg en interactie, onderscheid tussen vertrouwd en niet-vertrouwd, herkenbare afwezigheid en terugkeer, een veilige basis voor exploratie en vertrouwen dat er iemand is die co-reguleert wanneer het moeilijk gaat.

In deze fase groeit herkenning van vertrouwde begeleiders uit tot beginnend relationeel vertrouwen. De leerling leert dat een vertrouwde persoon beschikbaar blijft, ook wanneer die even uit beeld is, en durft vanuit nabijheid meer van de omgeving te onderzoeken. Het onderwijs bewaakt dat nieuwe situaties en personen worden geïntroduceerd vanuit voldoende veiligheid. De leraar of begeleider blijft de co-regulator in momenten van spanning, onzekerheid of ontregeling.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: objectpermanentie en cognitieve ontwikkeling; communicatie in functie van begrijpen en uiten; gedeelde aandacht; exploratie; omgaan met overgangsmomenten; beginnende keuze en initiatief.

Onderwijsfocus: Maak vertrek, terugkeer en verandering begrijpelijk. Leer de leerling signalen en procedures waarmee hij kan anticiperen, steun kan zoeken en vanuit veiligheid de omgeving kan verkennen.

6.3 Afhankelijkheid versus autonomie - Fase 3

Ontwikkelingsvraag: Kan ik zelf proberen en tegelijk vertrouwen dat ik op de ander mag terugvallen?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Een veilige haven op de achtergrond, ruimte om zelf te handelen, bevestiging zonder overname, hulp wanneer spanning of moeilijkheid te groot wordt.

De leerling beweegt steeds vaker tussen exploreren en terugkeren. Emoties als trots, boosheid, angst, verdriet of jaloezie kunnen sterker zichtbaar worden wanneer eigen wil en autonomie groeien. De onderwijsprofessional ondersteunt zonder elke stap over te nemen en helpt de leerling ervaren dat hulp beschikbaar blijft. Vertrouwde activiteiten en voorwerpen kunnen nog een belangrijke regulerende functie hebben.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: kiezen; hulp vragen; eigenheid en grenzen; emotieregulatie; taakgerichtheid; probleemoplossing; functionele communicatie.

Onderwijsfocus: Leer concrete manieren om hulp te vragen, een grens of behoefte aan te geven, een vertrouwde regulatiestrategie te gebruiken en na spanning opnieuw aan te sluiten.

6.4 Geremdheid versus initiatief - Fase 4

Ontwikkelingsvraag: Durf ik zelf te handelen, initiatief te nemen en steun te vragen wanneer ik die nodig heb?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Een voorspelbare context, haalbare uitdagingen, succeservaringen, ruimte voor initiatief en geleidelijke afbouw van directe ondersteuning.

Veiligheid wordt minder uitsluitend gekoppeld aan onmiddellijke nabijheid. De leerling kan binnen vertrouwde routines zelfstandiger handelen, initiatief nemen en leren benoemen of tonen wat helpt om zich veilig te voelen. Steun vragen wordt een actieve vaardigheid. De onderwijsprofessional helpt de leerling succeservaringen op te bouwen en maakt ondersteuningsmogelijkheden zichtbaar.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: zelfstandigheid; hulp leren kiezen; probleemoplossing; zelfkennis; emotieregulatie; sociale interactie; taakaanpak.

Onderwijsfocus: Maak expliciet welke strategieën, personen, plaatsen of hulpmiddelen kunnen helpen. Oefen het kiezen en inzetten ervan in betekenisvolle situaties.

6.5 Zelfvertrouwen versus onzekerheid - Fase 5/6

Fase 5 van Op.stap

Ontwikkelingsvraag: Kan ik op mezelf vertrouwen en tegelijk passend gebruikmaken van anderen en hulpmiddelen?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Een breder netwerk van betrouwbare relaties, realistische verantwoordelijkheid, kansen om zelf oplossingen te zoeken en ondersteuning die beschikbaar blijft zonder voortdurend te sturen.

De leerling hoeft veiligheid niet langer uitsluitend bij één volwassene te vinden. Hij leert verschillende vertrouwde volwassenen en leeftijdsgenoten gebruiken als relationele hulpbron en kan tijdelijke afwezigheid beter verdragen. Intern vertrouwen ondersteunt zelfstandigheid, zelfredzaamheid en zelfsturing.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: zelfsturing; metacognitie; hulpbronnen kiezen; sociale relaties; veerkracht; probleemoplossing; reflectie op handelen.

Onderwijsfocus: Laat de leerling steeds meer zelf bepalen wat hij eerst probeert, welk hulpmiddel past, wanneer hulp nodig is en bij wie die hulp gevraagd kan worden. Bespreek achteraf wat werkte.

Fase 6 van Op.stap

Ontwikkelingsvraag: Kan ik eigen keuzes en voorkeuren ontwikkelen en tegelijk verbonden blijven met anderen?

Wat heeft de leerling vooral nodig? Ruimte voor identiteit en eigen keuzes, erkenning van loyaliteit en relaties, verantwoordelijkheid binnen groepen en veilige uitbreiding van de sociale wereld.

De leerling ontwikkelt autonomie niet als loskomen van anderen, maar in verbondenheid. Hij leert eigen voorkeuren en keuzes afwegen tegen afspraken, relaties en deelname aan groepen. Het opgebouwde vertrouwen maakt uitbreiding naar nieuwe sociale situaties mogelijk.

Verbindingen binnen Sociaal en emotioneel leren en leren leren: perspectief nemen; sociale verantwoordelijkheid; zelfreflectie; keuzes en consequenties en studiekeuze in functie van toekomstperspectief; participatie; communicatie en conflicthantering.

Onderwijsfocus: Creëer oefenkansen waarin de leerling een eigen positie kan innemen, verantwoordelijkheid kan dragen, rekening kan houden met anderen en steun kan organiseren in nieuwe contexten.

7 Handelingsplanmatig werken

Een emotioneel fundament wordt niet gekozen omdat een gedraging 'bij een fase past', maar omdat beeldvorming laat zien dat een bepaalde behoefte het leren en participeren beïnvloedt.

7.1 Beeldvorming

- Beschrijf gedrag concreet en contextgebonden; vermijd interpretaties als startpunt. Wees je bewust van aannames en baseer je op geobserveerd gedrag.
- Breng sterke kanten, voorkeuren, communicatievormen, stresssignalen en herstelmogelijkheden in kaart.
- Vergelijk situaties waarin het wél en niet lukt. Wat verandert er in persoon, omgeving, tijd, prikkelbelasting of verwachting?
- Betrek verschillende onderwijsprofessionals en, waar passend, ouders en andere partners. Verschillende contexten kunnen verschillende mogelijkheden laten zien.
- Formuleer een passende, specifieke onderwijs- of ondersteuningsbehoefte voor de leerling.

7.2 Doelenselectie

Kies een doel uit Emotionele fundamenten dat aansluit bij de SOOB. Selecteer vervolgens doelen uit andere domeinen die nodig zijn om de leerling concrete vaardigheden te leren. Een doel rond 'terugvallen op een vertrouwde volwassene' kan bijvoorbeeld verbonden worden met leren hulp vragen, spanning signaleren, een ruststrategie gebruiken en een activiteit hervatten.

7.3 Voorbereiding en uitvoering

- Maak het leerdoel concreet en bereikbaar voor deze leerling of groep.
- Bepaal wat de volwassene consequent doet: taal, tempo, nabijheid, begrenzing, wachttijd, voorspelbaarheid en reactie op signalen.
- Bepaal wat de leerling leert doen: een signaal geven, kiezen, hulp vragen, wachten, een strategie uitvoeren, terugkeren naar een activiteit.
- Oefen in herkenbare, functionele situaties en gebruik voldoende herhaling.

- Zorg dat afgestemde communicatieve ondersteuning steeds beschikbaar en te begrijpen is.
- Bouw ondersteuning niet sneller af dan de leerling kan en aankan.

7.4 Evaluatie

Evalueren betekent meer dan tellen of probleemgedrag afneemt. Kijk ook of de leerling sneller herstelt, meer initiatief toont, steun doelgerichter gebruikt, meer situaties aankan, langer beschikbaar blijft voor leren of een aangeleerde procedure zelfstandiger uitvoert. Een vermindering van zichtbare spanning is waardevol, maar daarnaast is de leervraag ook van belang: welke nieuwe kennis en vaardigheden heeft de leerling opgebouwd?

8 Rol van de onderwijsprofessional en het team

Bij emotionele fundamenten is de houding van de volwassene een deel van de leeromgeving. Afstemming, voorspelbaarheid en relationele beschikbaarheid moeten daarom niet afhangen van één persoon. Teamafspraken zijn essentieel, zeker bij leerlingen voor wie kleine verschillen in aanpak tot onduidelijkheid en onveiligheid kunnen leiden.

- Gebruik een gemeenschappelijke taal voor signalen, behoeften, doelen en ondersteuningsstrategieën.
- Maak afspraken over starten en stoppen, overgangen, troost en herstel, grenzen, hulpvragen en communicatie.
- Stem af welke ondersteuning essentieel is en waar variatie juist geoefend kan worden.
- Voorkom dat veiligheid gelijkgesteld wordt aan permanente afhankelijkheid van één begeleider; werk, wanneer de leerling dit aankan, aan het uitbreiden van het netwerk van personen, situaties en strategieën.
- Blijf verwachtingen afstemmen op wat de leerling emotioneel kan dragen én bied leerkansen. Ondersteunen is niet hetzelfde als vermijden.

9 Valkuilen en aandachtspunten

Gedrag te snel verklaren: Een emotioneel ontwikkelingskader geeft hypotheses, geen automatische verklaring. Blijf context, communicatie, lichamelijk welzijn, zintuiglijke belasting, cognitieve eisen en andere factoren mee onderzoeken.

Een fase als identiteit gebruiken: Een leerling is geen fase. Ontwikkeling kan per domein en context verschillen.

Alleen de omgeving aanpassen: Afstemming is noodzakelijk, maar onderwijs heeft ook een leeropdracht. Zoek steeds welke routines, kennis of vaardigheid de leerling kan opbouwen.

Te snel zelfstandigheid verwachten: Zelfregulatie groeit vaak uit co-regulatie. Ondersteuning afbouwen zonder voldoende veiligheid kan ontwikkeling juist blokkeren.

Te lang overnemen: Veiligheid mag geen permanente afhankelijkheid creëren. Geef binnen draagkracht ruimte om te proberen, te kiezen en initiatief te nemen.

Communicatiemogelijkheden onder- of overschatten: Onvoldoende kunnen begrijpen of begrepen worden kan spanning versterken. Stem communicatievorm, taal en wachttijd af op de leerling.

10 Bronnen en geraadpleegde websites

10.1 Nederlandstalige publicaties en instrumenten

- Morisse, F., Roskam, S., De Neve, L. & Došen, A. (2017). SEO-R²: een instrument voor assessment. In Handboek emotionele ontwikkeling en verstandelijke beperking (pp. 207-224). Boom.
- SAM, Steunpunt Mens en Samenleving. (2017). *Leren in de klas: Over kunnen, aankunnen, moeten en willen; Aandacht voor emotionele ontwikkeling van kinderen en jongeren met een verstandelijke beperking*. www.samvzw.be. Brochure Leren in de klas
- Morisse, F., De Neve, L., Ronsse, E., Sterkenburg, P., Vonk, J. & Zaal, S. SEO-V² - Schaal voor emotionele ontwikkeling. Hogrefe. De herziene schaal bevat ook fase 6, sociale individuatie.
- Zaal, S. & Boerhave, M. (2022, derde herziene druk). Emotionele ontwikkeling - omschrijving fasen en bijbehorende begeleidingsstijl. Cordaan.
- Zaal, S. & Boerhave, M. Gehechtheid, basisveiligheid, basisvertrouwen. Cordaan. Praktische handreiking gebaseerd op het werk rond emotionele ontwikkeling.
- samvzw.be/publicaties-en-kennisbank, geraadpleegd op 28/09/2026
- www.kennispleingehandicaptensector.nl- het-ontwikkelingsdynamisch-model-anton-dosen, geraadpleegd op 28/09/2026

AI

Bij de vormgeving van dit document werd generatieve AI gebruikt als ondersteunend hulpmiddel voor lay-out, visuele concepten en enkele illustratieve elementen. De inhoudelijke keuzes en de eindredactie gebeurden door de auteur.